
Джастин Маккарти, *Турки и армяне. Национализм и конфликт в Османской империи*, Москва, «Политическая энциклопедия», 2017, 310 с.

Զասթին Մաքարթի, *Թուրքերը և հայերը: Ազգայնամոլությունը և համարտությունը Օսմանյան կայսրությունում, Մոսկվա, «Պոլիտիչեսկայա էնցիկլոպեդիա», 2017, 310 էջ*

ԱՄՆ-ի Լուիսվիլի (Քենտուքի նահանգ) համալսարանի պրոֆեսոր Զասթին Մաքարթիի գրչին պատկանում են Օսմանյան կայսրության պատմությանը, նրա քրիստոնյա և մուսուլման ժողովուրդների փոխհարաբերություններին, այդ պետությունում տեղի ունեցած ազգամիջյան առճակատումներին, ինչպես նաև Հայկական հարցին նվիրված բազմաթիվ աշխատություններ, որոնք բոլորը շարադրված են բացահայտ և անսքող թրքամետ դիրքերից և թուրքական պատմագրությանը բնորոշ պատմության կեղծարարության, իրողությունները քմահաճորեն ու կամայականորեն մեկնաբանելու աճպարարական մեթոդով: Նրա տեսակետները սնուցված են բարոյականության ու «գիտական սկզբունքայնության» զուտ թուրքական աղբյուրներից: Մեղանչելով պատմության, գիտական անաչառության և ճշմարտության առջև՝ նա իր աշխատություններում, առանց կուռ ու համոզիչ գիտական հիմնավորումների, հավաստի սկզբնաղբյուրներ վկայակոչելու, «ազատ» ու կամայական ոճով զարգացնում է անհիմն, գիտության կողմից վաղուց մերժված թուրքական այն տեսակետը, թե իբր Հայոց ցեղասպանության թեզը «անհիմն է և ծայրահեղ քաղաքականացված»:

2015 թ. ԱՄՆ-ում լույս տեսած¹ գրախոսվող գրքի առաջաբանում դիմելով ընթերցողին՝ հեղինակը գրում է, որ այն տեսակետը, թե թուրքերը իբր անվիճելիորեն մեղավոր են հայերին կեղեքելու և կոտորածների ենթարկելու հարցում, պատմական հիմք չունի, ուստի դա ավելի շատ «ժողովրդական մշակույթ» թափանցած ընդհանուր բնույթի հավատամք է: Նրա կարծիքով՝ թուրքերի մասին բացասական կարծիքը մեզ է փոխանցվել դարերի խորքից, իսկ ավանդական նախապաշարմունքը թուրքերի և առհասարակ մուսուլմանների դեմ պայմանավորված է կրոնական զգացումներով: Թուրքերի նկատմամբ նման վերաբերմունքը Չ. Մաքարթին մեկնաբանում է նրանով, որ այդ ժողովուրդը «կանգնած էր արևմուտքի իմպերիալիստական նվաճողականության ճանապարհին», իսկ եվրոպացիները և ամերիկացիները չեն կարողացել տեսնել Օսմանյան կայսրությունում տեղի ունեցող իրադարձու-

¹ McCarthy J., *Turks and Armenians. Nationalism and Conflict in the Ottoman Empire*. Turco-Tatar Press Madison, Wisconsin, 2015.

թյունների ճշմարիտ պատկերը: Ուստի ձևավորվել է «սարսափելի թուրքերի» մասին մինչև մեր օրերը հարատևող առասպելը, որը հազվադեպ է ունեցել առարկողներ:

Ջ. Մաքարթին մեծ ջանքեր է գործադրում ընթերցողին համոզելու, որ հայ ժողովուրդը անհայտ ծագմամբ մի ցեղ է, որի ծագումնաբանության հարցը «հիմնականում առասպելների և ոչ թե պատմության խնդիր է»: Ըստ նրա՝ հայ ժողովուրդը գրեթե երբեք պետականություն չի ունեցել, ուստի նա նշում է. «Անհայտ է, թե տարբեր հայկական թագավորություններում բնակչության որ մասն էին կազմում էթնիկ հայերը, այն է՝ նրանք, ովքեր խոսում էին հայերեն և իրենց համարում հայեր»: Նրա այս ակնարկը նպատակային է. բացելով փակագծերը՝ նա գրում է, որ Արևմտյան Հայաստանում և հարակից ընդարձակ տարածաշրջանում, օրինակ, քրդերը կազմել են մեծամասնություն: Դեռ ավելին, նա գտնում է, որ վեց հայկական վիլայեթները և Կիլիկիան հայտնի են միայն եվրոպացիների կողմից օգտագործվող «Թուրքական Հայաստան» անվամբ, և դա այն պարագայում, երբ «նման վարչաքաղաքական միավոր երբևէ գոյություն չի ունեցել»: Այնուհետև Արևելյան Հայաստանի առնչությամբ նա հայտարարում է, որ այն ևս քաղաքական միավոր չի եղել, իսկ Երևանի նահանգից բացի, որտեղ հայերը կազմել են չնչին մեծամասնություն (51%), մյուս բոլոր նահանգներում մուսուլմաններն իրենց թվաքանակով մեծապես գերազանցել են նրանց: Մակայն անկեղծության հազվադեպ պահերին Ջ. Մաքարթին խոստովանում է, որ վեց հայկական վիլայեթներում, անկախ նրանից, թե դրանցում ապրող հայերը որ միլլեթներին էին պատկանում՝ առաքելական, կաթողիկոս, թե՛ բողոքական, երկրամասի մյուս ժողովուրդների նկատմամբ նրանք ակնառու առավելություն ունեին կրթության ու լուսավորության բնագավառներում:

Հեղինակը փաստում է, որ հայ առևտրական կապիտալի ներկայացուցիչները, ֆինանսական ու բանկային գործիչները, բյուրոկրատական ապարատի աշխատակիցները և այլք օգտվում էին օսմանյան պետության վստահությունից, որը հայերին տալիս էր տնտեսական խոշոր առավելություններ: Այս թեզը ևս ընդօրինակված է թուրքական քարոզչության խաբեության մեքենայից, որի իմաստը հետևյալն է. «Ի՞նչն էր պակաս հայերին, որ դիմեցին խռովության ու դավաճանության օսմանյան հայրենիքի նկատմամբ»: Մակայն ի վերջո ստիպված լինելով խոստովանել, որ հայկական նահանգներում կյանքի ծանր պայմաններում ապրող հայությունը տառապում էր անօրինականություններից, թուրքական մեծ ու փոքր իշխանավորների բռնություններից ու հավաճանքներից, որոնց գումարվում էին քրդական ցեղերի ու ավազակախմբերի կողոպուտն ու թալանը, դարձյալ կոծկելով իրողությունը, նա հայտարարում է. «Տառապանքները միայն հայերի համար չէին, տառապում էին բոլորը»: Հեղինակը լռության է մատնում 1890-ական թվականների հայկական կոտորածները, որոնք Հայոց ցեղասպանության առաջին արարներն էին:

Ձ. Մաքարթին մերթ սքողված ակնարկում է, մերթ բացահայտորեն նշում, որ արդարացի չէ հայերի դժբախտությունների համար մեղադրել միայն Օսմանյան կայսրությանը, ինչպես նաև քրդերին: Ըստ նրա՝ հայերն ունեն մեղքի իրենց բաժինը, քանի որ դրսևորում էին ագրեսիվ հակումներ, «խռովարարներ» էին և այլն: Թուրք պատմաբաններից փոխառված այս հանրահայտ թեզը հիմնավորելու համար նա բերում է մանկամտության հասնող ծիծաղաշարժ մի փաստարկ. «Արևելյան Անատոլիայում արյան վրիժառությունը սովորական երևույթ էր, որին դիմում էին թե՛ հայերը և թե՛ մուսուլմանները»:

Ընդհանրապես, այս կամ այն թեզը հիմնավորելու համար Ձ. Մաքարթիի բերած փաստարկները ընթերցողի մոտ ակամայից այնպիսի տպավորություն են ստեղծում, որ նա ոչ միշտ է միտումնավոր դիմում կեղծիքի: Իրականում, սակայն, նա պարզապես զուրկ է գիտական համապատասխան պատրաստվածությունից, չի տիրապետում իր նյութին, տեղյակ չէ իր նկարագրած իրողությունների ներքին դրդապատճառներին:

Հայերի հասցեին նրա հերթական մեղադրանքներից մեկն այն է, որ նրանք «անուղղելի ռուսասերներ էին», որոնք, սկսած XVIII դարից, համագործակցել են ռուսների հետ Օսմանյան կայսրության և Իրանի դեմ Ռուսաստանի վարած նվաճողական քաղաքականության ընթացքում՝ «նրանց ծառայելով որպես լրտեսներ, ուղեկցողներ և նույնիսկ ամբողջ զինված ջոկատներով մասնակցելով ռուսների մղած պատերազմներին»: «Ռուսական ցարերը, – գրում է նա, – խրախուսում էին հայերին վերաբնակվել այնպիսի վայրերում, ինչպես Ղարաբաղն էր, մի հող, որը գրավված էր նախկին թուրք տերերից»: Ի դեպ, նա կասկած իսկ չի տածում, որ «դուրս մղելով թուրքերին և նրանց տեղը բնակեցնելով հայերին՝ ռուսները Հարավային Կովկասում ստեղծեցին Հայաստան: Բազմաթիվ հարյուրամյակների ընթացքում առաջին անգամ բավականին մի խոշոր տարածաշրջանում՝ Երևանի նահանգում, հայերը ձեռք բերեցին թվական առավելություն, թեև չնչին չափերով»:

Ձ. Մաքարթիի կարծիքով, սակայն, ռուսները հայերի նկատմամբ վարում էին հակասական քաղաքականություն: Ի դեմս հայերի՝ նրանք տեսնում էին դաշնակիցների՝ Օսմանյան կայսրության հետ իրենց հավերժական առճակատումներում: Մակայն սեփական տանը նրանք վախենում էին ՀՅԴ կուսակցությունից և առհասարակ յուրաքանչյուր բնույթի հեղափոխական շարժումներից: Սույն գրքում առկա են հայ ազատագրական շարժման և կուսակցությունների հասցեին հոռի ու անհերթեթ նախատինքներ, նյութի չիմացություն և կողմնապահ ու նպատակադրված կեղծարարություններ: Հեղինակը հայ ժողովրդի ինքնապաշտպանությունը Օսմանյան կայսրությունում համարում է «մուսուլմանների հալածանքներ ու ջարդ»: Նրա համոզմամբ հայ ժողովրդի ազատագրական շարժումը օսմանյան անագորույն լծից ազատագրվելու և անկախ ազգային պետություն ստեղծելու ուղղությամբ անհեռանկար և անիրագործելի մի երազանք էր և ի սկզբանե դատապարտված էր ձախողման, մանավանդ որ հայկական հեղափոխական շարժումը

օսմանյան պետության համար իրական վտանգ չէր ներկայացնում:

Ձ. Մաքարթին քննության է ենթարկում 1908 թ. հուլիսին Թուրքիայում տեղի ունեցած երիտթուրքական հեղափոխությունից հետո իշխանության եկած «Միասնություն և առաջադիմություն» կուսակցության քաղաքականությունը երկրի ազգային փոքրամասնությունների, այդ թվում նաև հայերի նկատմամբ: Նրա դատողությունները ամբողջապես խարսխված են թուրքական հայտնի տեսակետների վրա: Նա բացարձակապես շրջանցում և լռության է մատնում իթթիհադականների որդեգրած օսմանացման, իսկ հետագայում թուրքիզմի և պանթուրքիզմի քաղաքականության նպատակները, որոնք կոչված էին երկրում համաձուլման ու թրքացման ենթարկել բոլոր ազգային փոքրամասնություններին, իսկ արտաքին քաղաքականության բնագավառում ստեղծել «Մեծ Թուրան» համաշխարհային մի կայսրություն, որի սահմանները Արևելքում ծավալվելու էին մինչև Չինաստան և Հնդկաստան: Հեղինակը շրջանցում է նաև այն իրողությունը, որ իթթիհադականները ի սկզբանե որոշել էին դիմել բռնությունների՝ երկրում ազգային առճակատումները, այդ թվում նաև Հայկական հարցը ուժով լուծելու համար:

Ձ. Մաքարթին հանգամանորեն կանգ է առնում «Միասնություն և առաջադիմություն» և ՀՅԴ կուսակցությունների միջև ստեղծված համագործակցության վրա՝ դա օգտագործելով իր այն թեզն առաջ մղելու համար, որ հայերի համագործակցությունը երբեք անկեղծ ու կառուցողական չի եղել: Նա հանգում է այն հետևության, որ ոչ միայն հայերի, այլև նրանց գլխավոր կուսակցության մոտ բացակայել է չեզոքությունը օսմանյան պետության նկատմամբ, իսկ «Միասնություն և առաջադիմություն» կոմիտեի հետ ժամանակավոր դաշինքը դաշնակցությանը բնավ չէր խանգարում նախապատրաստական աշխատանքներ իրականացնել՝ զինված ապստամբության դիմելու համար: Այս թեզը կոչված է աննուղղակիորեն հասարակական կարծիք ձևավորելու առ այն, որ հետագայում երիտթուրքերի իրագործած Հայոց ցեղասպանությունը որոշակիորեն արդարացված էր:

1909 թ. կիլիկյան կոտորածների առիթով կրկնելով թուրք հեղինակներին՝ Ձ. Մաքարթին գտնում է, որ դա ոչ թե կազմակերպված եղեռն էր, այլ հայերի և մուսուլմանների միջև ասելության տարերային պոռթկում: Ավելին, նա փորձում է այդ ողբերգական իրադարձության մեղքն ամբողջովին բարդել կիլիկիահայության վրա, պնդում, որ այդ ջարդերի նախօրյակին օդում սավառնում էր հայ հեղափոխականների նետած կոչը, որ հայերը պետք է զինվեին, իսկ հայ ղեկավարները և նույնիսկ հոգևորականները հայ համայնքին հարկադրում էին զենք ձեռք բերել: Այսպիսով, Ադանայի կոտորածը Ձ. Մաքարթին փաստորեն ներկայացնում է իբրև կրոնական ու կենցաղային հողի վրա տեղի ունեցած ընդհարում, որի ընթացքում առավելապես տուժեցին հայերը՝ տալով մեծ թվով զոհեր, քանի որ թվաքանակով մեծապես զիջում էին մուսուլմաններին: Իսկ հայերի ունեցվածքի համատարած կողոպուտն ու թալանը նա լկտիաբար համարում է «ամբոխի ազահության արգասիք»:

Անդրադառնալով կիլիկյան կոտորածների գոհերի քանակին՝ նա նշում է, որ հայկական սկզբնաղբյուրների առաջադրած 30.000 թիվը «միանգամայն անհավանական է»: Նրա հաշվարկումներով գոհվել են ընդամենը 2093 հայեր, իսկ ամբողջ տարածաշրջանում՝ 5243 քրիստոնյաներ (հայերից բացի՝ նաև ասորիներ և հույներ): Ըստ նրա տվյալների՝ գոհված մուսուլմանների ստույգ թիվը հասնում է 1186-ի (էջ 122):

Ջ. Մաքարթին փորձում է հիմնավորել այն տեսակետը, որ Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ հայերը «դավաճանել են օսմանյան հայրենիքին», ուստի և կառավարության պատասխան քայլերը միանգամայն օրինական էին: Մի պահ շեղվելով հայերի հասցեին չարանենգ և զրպարտչական արտահայտություններից՝ նա իրավացիորեն նշում է, որ պատերազմը հնարավորություն ընձեռեց օսմանյան կառավարությանը «գրադվելու հայերով». «Ըստ էության ռազմական անհրաժեշտությունը պարտավորեցնում էր նրան դիմելու նման քայլի»: Ավելի առաջ գնալով՝ նա ամբողջ արևմտահայությանը անվանում է Թուրքիայի դեմ պատերազմող Եռյակ համաձայնության պետությունների «հինգերորդ զորասյուն» (էջ 184-185):

Արդարացնելով իթթիհադականներին, որոնք իբր հարկադրված էին «տեղահանել հայ բնակչությանը հարվածի տակ գտնվող շրջաններից» (էջ 185)՝ պետության ազգային անվտանգությունն ապահովելու համար, Ջ. Մաքարթին կատարելապես շրջանցում է այն իրողությունները, ըստ որոնց՝ այդ բարբարոսական որոշումը կայացնելիս երիտթուրքերը առաջնորդվում էին ազրեսիվ նացիոնալիզմի և ռասիզմի սկզբունքներով, գոյություն է ունեցել հայերի բնաջնջման միասնական ծրագիր, որը ծրագրված է եղել պետության դեկի մոտ գտնվող «Միասնություն և առաջադիմություն կուսակցության» կենտրոնական կոմիտեի կողմից, որը որոշել էր զանգվածաբար ոչնչացնել արևմտահայությանը և դրանով իսկ լուծում տալ Հայկական հարցին: Ընդհակառակը, նա զարգացնում է հետևյալ տեսակետները. հայկական ջարդերը (նա դրանք չի անվանում ցեղասպանություն) տեղի են ունեցել ոչ թե ըստ իշխանությունների ծրագրած գործողությունների, այլ անվերահսկելի ամբոխի կողմից: Հեղինակը հավասարության նշան է դնում դահճի և գոհի միջև, պաշտպանում թուրքական քարոզչության այն անհեթեթ պնդումը, թե իբր աշխարհամարտի տարիներին գոհվել են ոչ թե հայերը, այլ թուրքերը: Նա էջեր է հատկացնում հայերի գործած «զազանություններին», նրանց կողմից սպանված «հարյուր հազարավոր» մուսուլմաններին և այլն:

Ջ. Մաքարթին գրում է, որ «տեսականորեն ենթադրվում էր հայերի տեղափոխությունն իրականացնել կազմակերպված ձևով և խիստ հսկողության ներքո», իսկ այն իրականացնող ժանդարմներին, զինվորներին և հատուկ այդ նպատակով պատրաստված աստիճանավորներին իբր կարգադրված էր տեղահանության ժամանակ իրականացնել հայերի պաշտպանությունը: Օսմանյան կառավարության «արձակած բոլոր հրամանագրերում,– գրում է նա,– նկատվում է հոգատարություն տեղահանված հայերի նկատմամբ: Այդ

հրամանագրերից ոչ մեկը չի վկայում նրանց կործանման ենթարկելու ցանկության մասին: Չի գտնվել և ոչ մի փաստաթուղթ, որը պարունակեր հրաման հայերին սպանելու վերաբերյալ» (էջ 190): Ըստ թուրքական սկզբնաղբյուրների՝ նա պնդում է. «Տեղահանվածների նշանակման վայրը ժամանելուց հետո իշխանությունները պետք է նրանց հատկացնեին սերմացու, գյուղատնտեսական գործիքներ և հող՝ կամ պետական ֆոնդից և կամ հողատերերից բռնագրավման ենթարկված հողերից՝ համապատասխան փոխհատուցման միջոցով» (էջ 189-190):

Չզիտես՝ խղճի խայթ զգալու պատճառով, թե անաչառ ու արդարամիտ պատմաբան ներկայանալու նպատակով հեղինակը, ժամանակ առ ժամանակ հակասելով ինքն իրեն, գրում է. «Սպանությունները, որոնք ուղղված չէին հայերի դեմ որպես այդպիսիների, օրենքի խախտում էին: Նույնիսկ պատերազմական ժամանակներում խռովարարներին կարելի էր դատել և ոչ թե տեղում մահապատժի ենթարկել» (էջ 188): Բերենք մեկ այլ օրինակ ևս. «Թեև կենտրոնական կառավարության մտադրությունների մեջ չէր մտնում տեղահանված հայերին տառապանքներ պատճառելը, սակայն, այդուհանդերձ, նրանք տառապում էին»:

Արևմտյան Հայաստանում ապրող միլիոնավոր հայերի անհետացման առնչությամբ Ջ. Մաքարթին բերում է թուրքերի հետ սերտ համագործակցությամբ մշակված «փաստարկներ»: «Գործնականում բոլոր հայերը, որոնք բնակվում էին լայնածավալ ապաստմբությամբ ընդգրկված նահանգներում և կա՛մ ռուսների ռազմակալած շրջաններում, կա՛մ փախան Ռուսաստան, կա՛մ ենթարկվեցին տեղահանության» (էջ 190): Իսկ ինչ վերաբերում է Կենտրոնական և Արևմտյան Անատոլիայում, ինչպես նաև Օսմանյան կայսրության եվրոպական տարածքներում ապրող հայերին, ապա տարագրության վերաբերյալ որոշումը նրանց վրա չէր տարածվում: Այսպիսին է նրա հետևություններից մեկը:

Դարձյալ իր պաշտպանության տակ վերցնելով Հայոց ցեղասպանության կազմակերպիչներին և անկարող լինելով ժխտել այն փաստը, որ բռնագաղթի ժամանակ հայությունը զանգվածորեն ոչնչանում էր, Ջ. Մաքարթին բերում է մեղավորների մի ամբողջ ցուցակ՝ խնամքով դրանում չընդգրկելով իշխանության ներկայացուցիչների և նրանց մանկլավիկների անունները: Ինչպես նա նշում է, տեղահանության ու գաղթի ճանապարհներին հայերը մեռնում էին հիվանդություններից, նրանց հատկացվող սննդամթերքների պակասից, ավազակախմբերի (չեթե), քրդական ու արաբական ցեղերի, չերքեզական բանդաների, դասալիք մուսուլմանների ու բանտերից ազատ արձակված հանցագործների հարձակումներից:

Խոստովանելով, որ բռնագաղթի ենթարկված հայերի ստույգ թիվը որոշելն անհնար է, միաժամանակ խաղալով ինչ-ինչ թվերի հետ և վկայակոչելով թուրք պատմաբանների բերած կեղծ վիճակագրական տվյալները՝ Ջ. Մաքարթին տարագրված հայերի թիվը հաշվում է ընդամենը 556 000 (էջ

199): Ըստ նրա՝ օսմանցիների հսկողության ներքո գտնվող տարածքներում ապրող հայերի կեսից քիչ ավելին չի ենթարկվել բռնադաշին: Իսկ մինչև պատերազմի սանձազերծումը և պատերազմի առաջին մի քանի ամիսներին Օսմանյան կայսրությունում բնակվող 1 միլիոն 137 հազար հայերի մի մասը հեռացել է Թուրքիայից՝ մեկնելով ԱՄՆ, Կանադա, Հունաստան, Բուլղարիա, Ֆրանսիա և այլ երկրներ (էջ 200): Այդ մտացածին թվերը վկայակոչելու նպատակը անշուշտ այն է, որ հայկական կոտորածները մեծ ծավալներ չեն կրել, հետևաբար դրանք չի կարելի անվանել ցեղասպանություն:

Ջ. Մաքարթին առանձին գլուխ է հատկացնում նաև քեմալական շարժման առաջին տարիներին հայ-թուրքական լարված իրադարձություններին: Հետևելով թուրք պատմաբանների օրինակին՝ նա այդ փուլն անվանում է «Անտանտի և նրա դաշնակիցների դեմ մղված անկախության պատերազմի ժամանակաշրջան»՝ լռության մատնելով այն փաստը, որ թուրք ազգայնական քեմալականները, ըստ էության, հայության նկատմամբ շարունակեցին իրենց նախորդների՝ իթթիհադականների ցեղասպան քաղաքականությունը: Ընդհակառակը, նա երկրի արևելքում և Կիլիկիայում հայ բնակչության ինքնապաշտպանական կռիվները ներկայացնում է որպես մուսուլմանների նկատմամբ կազմակերպված ջարդեր և սպանություններ:

Բացարձակ լռության մատնելով քեմալականների կազմակերպած կիլիկիահայության զանգվածային կոտորածը՝ հեղինակը լկտիաբար պնդում է, որ այնտեղ հայերը առավելապես մահացել են հիվանդություններից և քաղցից: Այստեղ ևս հավատարիմ մնալով իր սկզբունքին՝ նա պնդում է, որ այդ նույն պատճառներով մահանում էին նաև մուսուլմանները: Հավասարության նշանի ջատագով պատմաբանը, այնուհետև տարվելով հաշվապահությամբ, բերում է կեղծ թվերի մի ամբողջ հեղեղ՝ փորձելով դրանց միջոցով նախ համոզել, որ Թուրքիայում ոչ մի ցեղասպանություն տեղի չի ունեցել, և եթե այնտեղ այլևս հայեր չկան, դրա պատճառն այն է, որ նրանք հեռացել են տարբեր երկրներ (էջ 240):

Այնուհետև անցնելով հոետորաբանությանը՝ հեղինակը հարց է տալիս, թե «ինչո՞ւ այդքան մեծ թվով մարդիկ երկար ժամանակ հավատում էին, որ թուրքերը զանգվածաբար կոտորել են հայերին»: Իբրև պատասխան՝ նա թվարկում է երեք պատճառ՝ «փաստերին չտիրապետելը, նախապաշարմունքը և քարոզչությունը» (էջ 243): Առաջին պատճառը նա բացատրում է եվրոպացիների ու ամերիկացիների անգրագիտությամբ ու անգիտությամբ (էջ 243): Իսկ այն հարցին, թե ինչու տևական ժամանակ թուրքերը հակահարված չեն տվել այն «նախապաշարմունքին կամ նախատրամադրվածությանը», որ իրենք իբր կազմակերպել են հայերի զանգվածային ջարդեր, Ջ. Մաքարթին պատասխանում է նույնքան տարօրինակ ձևով. «Թուրքերը զբաղված էին իրենց ավերված երկրի վերականգնման գործով և ցանկություն չունեին քրքրելու անցյալը» (էջ 244): Որպես դրա հիմնավորման լրացուցիչ կովան նա բերում է ևս մեկ անհեթեթ փաստարկ. «Բախվելով թուրքերի

շրջանում տարածում գտած իռեդենտիզմի հետ, որով ներշնչվելով նրանք երագում էին վերադարձնել Եվրոպայում և Ասիայում կորցրած հողերը, կառավարությունը աշխատում էր կանխարգելել Առաջին համաշխարհային պատերազմի և թուրքերի անկախության պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցած դեպքերի վերաբերյալ խոսակցությունները» (էջ 244): Մինևույն ժամանակ Ջ. Մաքարթին ցավով արձանագրում է, որ այդ դեպքերի մասին «ուրիշները չէին մոռանում», իսկ հակաթուրքական քարոզչությունը շարունակվում էր մնալով անպատասխան: «Այն դարձավ ժամանակակից հայ ազգայնականների համար կռվան թուրքերի նկատմամբ հավակնություններ ներկայացնելու նպատակով» (էջ 244):

Ջ. Մաքարթին ոչ միայն հրաժարվում է Հայոց եղեռնը անվանել «ցեղասպանություն/գեոցիդ», այլև պնդում է, որ Թուրքիայի «կենտրոնական կառավարությունը չէր պատրաստվում սպանել բոլոր հայերին»: Դա հիմնավորում է նրանով, որ «տարագրված հայերի նշանակալից մեծամասնությունը կենդանի է մնացել»: «Ըստ էության,– գրում է նա,– արժե միայն նայել այսօր ամբողջ աշխարհում ապրող միլիոնավոր հայերին. եթե օսմանցիները ցանկանային սպանել նրանց նախնիներին, այդ հայերի մեծ մասը լույս աշխարհ չէր գա» (էջ 253-254): Ըստ նրա՝ այն, ինչ տեղի է ունեցել հայերի հետ, անշուշտ աղետ էր, որից, սակայն, բաժին էր հասել Օսմանյան կայսրության բոլոր ժողովուրդներին: Նա այն տեսակետի կողմնակիցներից է, որ «գեոցիդ» կարելի է անվանել միայն հրեական հոլոքոստը:

Ջ. Մաքարթիի լկտիությունը հասնում է նույնիսկ այն աստիճանի, որ հայերին է մեղադրում Արևմտյան Հայաստանում և Ադրբեջանում մուսուլմանական բնակչության զանգվածային կոտորածներ կազմակերպելու համար. «Մի թե հայերը մեղավոր չեն գեոցիդ կազմակերպելու մեջ» (էջ 254):

Արևմտահայության ողբերգության վերաբերյալ նրա եզրափակիչ դատողությունը հետևյալն է. իրական պատմությունը վկայում է, որ աշխարհավեր փոթորիկների ժամանակ տեղի են ունեցել փոխադարձ ջարդ և կոտորած: «Այդ դեպքերի մեջ չկան ոչ բացարձակ անմեղներ և ոչ էլ կատարյալ մեղավոր կողմեր, և տեղի ունեցած հանցագործությունները ոչ մի կերպ չի կարելի անվանել միակողմանի: Դա ոչ թե գեոցիդ էր, այլ պատերազմ» (էջ 256):

Ջ. Մաքարթիի հավաքական կերպարը հառնում է որպես մուլեգին հայաստացույթամբ, ինչպես նաև ժողովուրդների միջև ատելություն և թշնամական զգացումներ բորբոքելու մարմաջով տարված մարդ: Մակայն, միաժամանակ, նրա կամքից ու ցանկությունից անկախ, սույն գրքի էջերում հայ ժողովրդի հասցեին թունոտ դատողությունների վերաբերյալ տողերի արանքում անթաքույց ու հստակ ի հայտ են գալիս մեր ժողովրդի դյուցազնական ոգին, նրա մաքառելու և արարելու անկոտրում ու անսահման կորովը:

ՎԱՀՄԱՆ ԲԱՅԲՈՒՄՅԱՆ